

BUDAY ÁRPÁD RÓMAI LIMESKUTATÁSAI

VISY ZSOLT

Pósta Béla tanítványaként és tanársegédeként Buday Árpád Dacia limesének kutatását végezte, amihez a németországi limes mentén végzett tanulmányútja adta a legnagyobb ösztönzést. Vizsgálta a meszesi limest, ásatásokat végzett Porolissumban, több tanulmányban foglalkozott az alföldi sáncokkal. Az I. világháború után a szegedi egyetemre kerülve háttérbe szorultak a Kolozsvárt végzett limestanulmányai, de ebben az időszakban is vissza-visszatért kedvenc témájához. Bár eredményei nem állták ki minden esetben a kritika próbáját, munkásságának eredményei mégis megkerülhetetlenek. A daciai limesszel foglalkozó tanulmányok rendre az ő dolgozataival kezdődnek vagy azokból indulnak ki. Kutatásai és tudományos eredményei révén a hazai és nemzetközi limeskutatás elismert és megbecsült tagja lett.

Kulcsszavak: Dacia, daciai limes, Porolissum, alföldi sáncok

Kulcsszavak: Provinz Dazien, Dakischer Limes, Porolissum, Schanze an der Tiefebene

A Római Birodalom határvonalának a kutatása évszázadok óta tart Európa-szerte és más földrészekben is, de tudományos szintre csak a 19. században emelkedett. Ebben az időben indultak meg a tudatos, már nemcsak epigráfiai és numizmatikai, hanem a régészeti anyagra vonatkozó kutatások is, amelyek a felszíni megfigyelések, majd ásatások segítségével nemcsak meghatározták, hanem egyre alaposabban felkutatták a római *limes* különböző objektumait és azok egész rendszerét. Óriási lökést adott ezeknek a kutatásoknak a Theodor Mommsen által kezdeményezett feliratkutatás, a Római Birodalom területéről származó latin nyelvű feliratok összegyűjtése, leírása és közzététele a 19. század közepén és az ezt követő évtizedekben.¹ Magyarország is ekkor kapcsolódott be a *limes*kutatásba, elsősorban Römer Flóris révén, aki felismerte a római régiségek jelentőségét. Ő maga is tanulmányozta a római *limest*, de tanítványait és kollégáit is buzdította a régészeti kutatásra. Tanulmányokat írt a római várnákról és azokról a sáncokról, amelyeket már korábban is ismertek, feltérképeztek, és noha pontos ismerete senkinek sem volt ezekről, mégis sejthető volt, hogy egy részük a római korra tehető.² Mégis az igazi lökést a németországi szervezett *limes*kutatások indították el az Obergermanisch-Raetischer Limes tanulmányozására 1892-ben felállított Reichslimeskommission (Birodalmi Limesbizottság) keretein belül.³ A munka során szisztematikusan kutatták és leírták a szakaszokra osztott felső germaniai és raetiai *limest* és ezek emlékeit. Kisebb-nagyobb ásatásokkal és a leletek közzététele olyan minőségi ugrást értek el, és olyan példát adtak egész Európának, amely arra sarkallta a különböző országok kutatóit, hogy hasonló próbálkozásokat kezdeményezzenek. Nem történt ez másként Magyarországon sem, hiszen ebben az időben már megindultak a kutatások Aquincumban,⁴ majd Pilismaróton,⁵ Komáromban,⁶ Intercisában⁷ és hamarosan Erdélyben is. A német eredmények iránymutatóként és etalonként szabtak irányt, követendő példát, és mivel a magyar tudomány ebben az időben egyértelműen német orientációjú volt, ez megkönnyítette a módszerek, a tudományos szemlélet átvételét.

¹ CIL – Pannonia és Dacia feliratai a III. kötetbe kerültek, vö. DESJARDINS–RÓMER 1873.

² RÓMER 1863, 35–53; RÓMER 1866a; RÓMER 1866b, 151–163.

³ FABRICUS–HETTNER–VON SARVEY 1894–1937.

⁴ RÓMER 1869; KUZSINSZKY 1897, 95–164; KUZSINSZKY 1934.

⁵ FRÖHLICH 1893, 38–47; FINÁLY 1907a.

⁶ BERKOVICS–BOROTA 1886, 392–397.

⁷ Az intercisai ásatásokat a Magyar Nemzeti Múzeum indította meg Mahler E. és Hekler A. múzeumőrök révén 1906–1913-ban, lásd PAULOVICS 1927, 16–19. és BARKÓCZI 1954, 11–22.

A 20. század első évtizedében bontakozott ki az a vita Magyarországon, amely a német példa nyomán a hazai *limes* kutatás megindítását és szervezeti rendszerének a kialakítását tűzte ki célul. Több tanulmány, vitacikk és könyv jelzi ezt az utat, amely kivétel nélkül megegyezik abban, hogy meg kell szervezni és egy létrehozandó *limes* bizottság gondjaira kell bízni Pannonia római határvédelmének a kutatását és földolgozását, a módszerek tekintetében azonban jelentős véleménykülönbségek mutatkoztak meg. Téglás Gábor egy olyan kutatást szorgalmazott, amely elsősorban előmunkálataiból áll, és csak kisebb mértékben támaszkodik régészeti ásatásokra.⁸ Kuzsinszky Bálint és Finály Gábor ezzel szemben a szisztematikus terepkutatásokra helyezte a hangsúlyt. Véleményüket 1905-ben fogalmazták meg.⁹ Elsősorban Pannonia határvonalának a kutatására koncentrálnak régészeti kutatásokat javasoltak, és egy *limes* bizottság felállítását. Kuzsinszky Bálint azt vetette fel az akadémia Régészeti Bizottságának, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága kebelében álljon föl ez a bizottság, Finály Gábor pedig összeállította és felsorolta a már ismert pannoniai *limes* helyszíneket, több mint 40-et, és javaslatot tett a *limes* szakaszolására is. Három szakaszra osztotta a pannoniai *limest*, Budapest és környékére, valamint az ettől nyugatra, illetve délre terjedő szakaszra. Végül nem alakult ki egységes álláspont, és nem jött létre a bizottság, ennek azonban már részben az első világháború és az azt követő történelmi változások az okozói. Ezen a platformon állva Finály Gábor heves vitába bonyolódott Téglás Gáborral, aki az alföldi sáncokat is római *limes*nek tartva, azokat is be kívánta vonni a kutatásba.¹⁰

Ilyen előzmények után és e viták közepette kapcsolódott be Buday Árpád a régészeti kutatásokba. Az 1898-ban a kolozsvári egyetemen történelem és latin szakon tanulmányait megkezdő fiatal emberre az ugyanakkor odakerült Pósta Béla, a történelmi segédtudományok tanszékének a tanára figyelt fel, és a másodéves ifjút már szakdíjnokként alkalmazta az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. Ettől kezdve Buday Árpád tevékenysége húsz éven át összekapcsolódott a Pósta Bélaéval. Hű tanítványaként követte tanára utasításait és iránymutatását a fiatal tanársegéd, és a tudós Pósta Béla ösztönzésére németországi tanulmányutat tett. Ez az út, a németországi *limes* szerzővel való alapos megismerkedése óriási hatással volt rá, és amint azt későbbi tanulmányai bizonyítják, tudományos felfogását, kutatásainak irányát és jellegét erőteljesen meghatározták és befolyásolták. Első *limes* tanulmányait ennek az útnak, a Németországban megismert emlékeknek és a *limes* rendszernek a hatása alatt írta.¹¹

A római régiségekkel, feliratokkal foglalkozó és Dacia történetét kutató Buday a Meszesen húzódó *limes* és Porolissumban végzett kutatásokat (1. kép).¹² A meszesi *limes*ről korábban Torma Károly írt 1880-ban egy nagy hatású munkát, amelyben folyamatos sáncvonalat feltételezett a hegygerincen. Ez jól megfelelt a már az ő idejében is ismert angliai és németországi római határvonalnak, és mivel számos őrtorony is kimutatható volt ezen a vonalon, a következtetés természetesen egy, az említettekkel megegyező szerkezetű védelmi vonal, *limes* volt. Buday Árpád az ezt az elméletet megkérdőjelező vélemények hatására terepkutatásba kezdett, és délről észak felé haladva Kissebestől Porolissumig bejárta a Meszes gerincét.¹³ Publikációjában, amelyet számos fényképpel és metszetrajzzal illusztrált, egyrészt igazolta a *limes* létét, másrészt alapvetően elfogadta Torma Károlynak a folyamatosan megépített vallummal kapcsolatos véleményét. Kétségtelen, hogy ösztönösen a németországi példa lebegett a szeme előtt, és az ahhoz hasonló rendszer feltételezésének a gondolatától nem tudott elszakadni. Véleménye nem bizonyult helytállóknak, de bírálói időnként nem voltak elég figyelmesek, mivel világosan leírta azt is, hogy ez a *limes* nem volt mindenütt egyformán kiépítve, hiszen a Meszes gerince „nem más, mint egy hatalmas töltés, mely éppen úgy helyettesítheti az emberkézzel rakottat, mint a folyó... A mesterséges töltésre csak ott került sor, ahol egészen ellaposodott ez a gerinc.”¹⁴

A daciai *limes*ről alkotott felfogást sokáig erősen befolyásolta egy tévesen kiegészített és olvasott alsókosályi Nemesis-oltár felirata,¹⁵ ebből ugyanis arra lehetett következtetni, hogy Dacia *vallum*mal

⁸ TÉGLÁS 1901, 3–39; TÉGLÁS 1904, 167–208; de különösen TÉGLÁS 1906, 77–180.

⁹ KUZSINSZKY–FINÁLY 1905, 213–217.

¹⁰ FINÁLY 1907b, 172–175; TÉGLÁS 1907, 377–379.

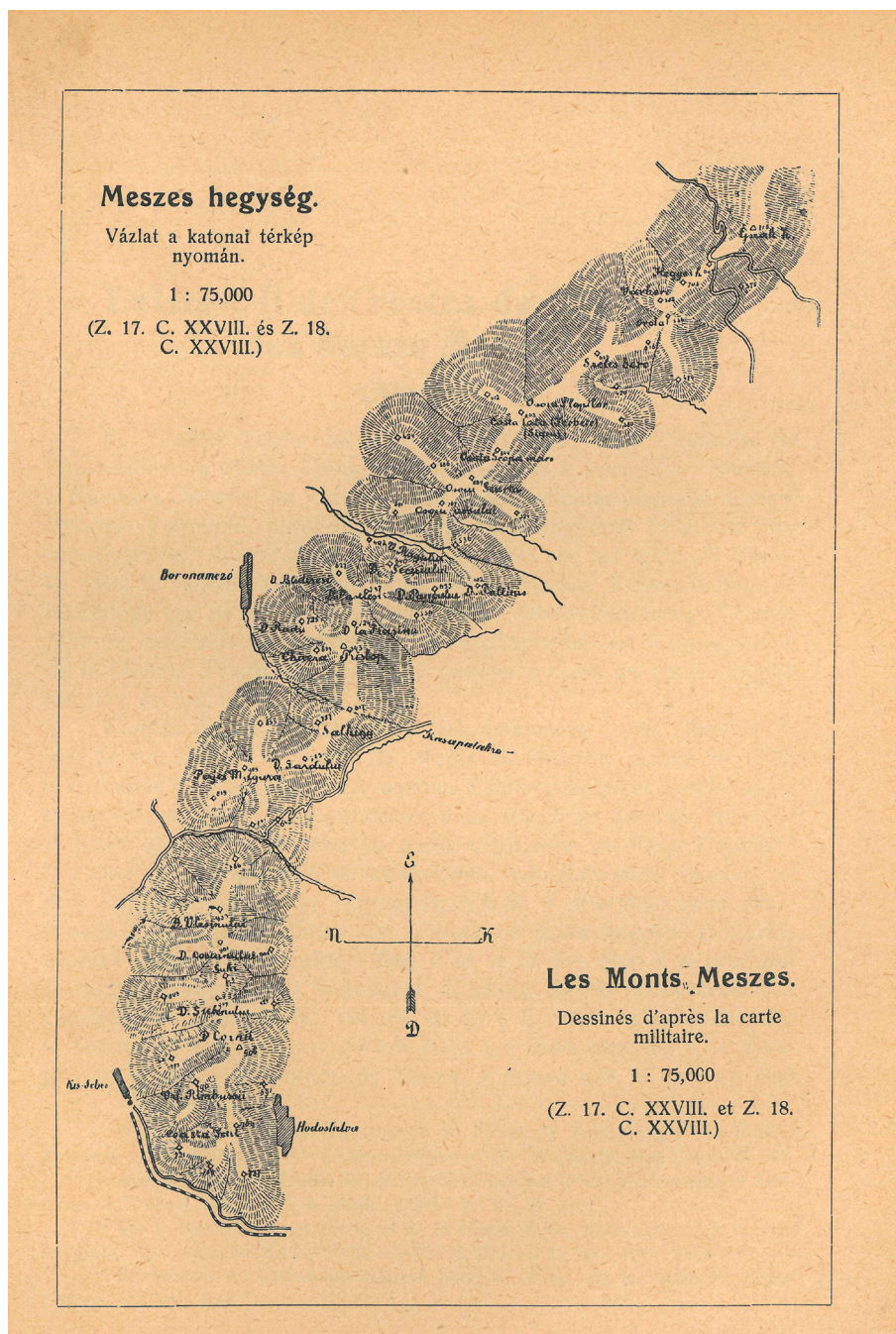
¹¹ BUDAY 1910a; BUDAY 1910b.

¹² BUDAY 1906, 132–133; BUDAY 1909a, 303–306; BUDAY 1911a, 260–270.

¹³ BUDAY 1912a, 99–120.

¹⁴ BUDAY 1912a, 118.

¹⁵ BUDAY 1912a, 99. – a kérdéses sor: *Samum cum reg(ione) [tr]ansval[lu]m* – TORMA 1861, 37; CIL III 827, *Samum cum reg(ione) / Ans(amensium?) v(otum) l(ibens) m(erito) [p(osit)]* Kr. u. 243 – CIL III 7633; HD048412.

1. kép. Dacia limese a Meszes-hegységben (BUDAY 1912a)

Abb. 1. Der Limes von Dacia im Meszes-Gebirge

volt határolva. A kifejezés más, ugyancsak Gordianus-kori feliratokról is ismeretes,¹⁶ és ezek alapján biztos, hogy itt a *regio Ansamensium*ról van szó. Buday Árpád is enyhén kételkedve fogadta a már Mommsen kétkedő megjegyzésével kísért kiegészítést, de mivel szilárdan hitt a tartomány alapvetően sáncokkal övezett formájában, nem tett kísérletet más kiegészítésre és feloldásra. A Meszes-limesen végzett terepkutatásával és az arról írt részletes beszámolójával ugyanakkor bizonyította azt, hogy a tartomány tornyokkal és helyenként *vallum*mal megerősített határvonala ott halad, ahol a korábbi kutatás feltételezte és részben bizonyította.

Buday Árpád kezdte meg a daciai *limes* régészeti kutatását, mégpedig Porolissumban.¹⁷ Ennek a határtelepülésnek, városnak, illetve az itt talált táboroknak a kutatása azóta is a romániai régészeti kutatás középpontjában áll. E kutatásoknak vetette meg az alapját a kolozsvári tudós azzal, hogy a

¹⁶ ILD 769. Kr. u. 239 – SCHALLMAYER ET AL. 1990, 405–406, Nr. 525; AE 2006, 1124; HD043598.

¹⁷ BUDAY 1909b.

római erőd közelében több épületet és utcárszletet tárt föl. A többéves kutatás eredményeként elsőként írt le olyan lakóépületeket, amelyek az auxiliáris erőd *vicus*ában állva a polgári lakosság életébe engednek bepillantást nyerni. A 4. számú épület analógiáját megtalálta a németországi Neckarburkenben, itt is bizonyítva, hogy mily nagymértékben támaszkodott a hazai leletek és a külföldön megismert példák minél közvetlenebb összekapcsolására. Helyesen utalt a Jacobi által leközlött zugmanteli *vicus*szerszletre, ahol szintén hasonló szerkezetű és beosztású, többhelyiséges, hosszúkas alaprajzú házakat találtak. Az épületek szerkezete, falazata, helyenkénti *terrazzoburkolata* is közeli hasonlóságot mutatott a Németországban megismert *limes*helyszínek épületeivel.¹⁸

Figyelmet fordított a leletek leközlésére is, amivel ugyancsak a németországi *limes*kutatásoknál alkalmazott módszert követte.¹⁹ Kéziratban egy nagyobb szabású munkája is fennmaradt, amelyben a bőséges leletanyagot a maga teljességében szándékozott közzéadni. A leletek közül kiemelendő egy katonai diploma töredéke, amelyről ma már tudjuk, hogy Iulius Severus helytartósága idején, 120. június 29-én adták ki a Dacia superiorban állomásozó *Palmyreni sagittarii Hamasaeus* nevű egység katonájának, de ezt 1909-ben még nem lehetett megállapítani.²⁰ A pontosabb eredményhez egyrészt további diplomáknak, diplomatöredékeknek kellett előkerülniük ugyanebből a kibocsátásból, másrészt a diploma további töredékeire volt szükség. Ez meg is történt, csak éppen más lelőhelyről: a zsi-bói Wesselényi-kastélyból került Buday Árpádhoz, aki azt később a szegedi Dolgozatokban leközlte mint egy újabb, másik diploma töredékét.²¹ A két töredék összekapcsolása C. Daicoviciunak sikerült, aki felfigyelt rájuk, és sikerrel elolvasott a Porolissumban talált töredék (I. lemez) tetején néhány részben megmaradt betűt: ALAPHATA (*origo*), amely a zsi-bói töredék (II. lemez) belső oldalán szerencsére megmaradt.²² Nagy kár, hogy az utóbbi darab elveszett.²³

Porolissumban és környékén végzett terepkutatásai során több őrtornyot is fölmért Buday Árpád.²⁴ E fölméréseket ásatással nem tudta összekapcsolni, és a terepalakulatok, a sánc- és ároksávok erdőben való felmérése próbára tehetette kitartását. Ennek ellenére, amint azt a későbbi, immár pontosabb, esetenként ásatással is egybekötött kutatások mutatják, csaknem egészen hiteles, a tudományos kívánalmaknak megfelelő felméréseket készített.

A korábbi hagyományok és kutatások nyomán Buday Árpád tudományos érdeklődését is erősen lekötötték a nagy kiterjedésű földsáncok. A legismertebbek az alföldiek, bár ott is több van, de figyelme kiterjedt az Orbán Balázs által leírt erdélyi, hargitai sáncvonulatokra is. Pontosan követve a nemzetközi kutatásokat és szakirodalmat, nem kerülték el figyelmét a Román-alföldön, de különösen a Dobrudza területén található sáncok. Önálló kutatásokat a bácskai sáncokon végzett.²⁵ Ezeket hagyományosan Nagy és Kis római sáncként tartotta számon a térképészet és a kutatás, és a Kiepert által a 19. század derekán készített Római Birodalom térképen, amelyet térképmelléklétként Momm-sen is átvett a Römische Geschichte számára, valóban *limes*ként szerepel a Kis sánc.²⁶ E téves felfogás olyan mélyen beivódott a tudományos köztudatba, hogy még manapság is készülnek olyan térképek, amelyek a Kis sánc mentén rajzolják meg Pannonia északi határát a Bácskában, jelentős részt kanyarítva a Római Birodalomhoz a Bánát területéből is. Buday Árpád lelkiismeretesen végigjárta mindkét sáncot, fényképfelvételeket, alap- és metszetrajzokat készített, és alapos kutatástörténeti elemzés után megállapította, hogy mindkét sánc római kori. Kár, hogy ásatásra nem került sor sem akkoriban, sem azóta. A helyenként mindkét oldalon árokkal kísért Kis sánc mellett nincsenek erődök, csupán a nyílások közelében kerek halmok. Az Apatintól nagyjából Csurogig nagy ívben kanyarodó Kis sáncot Ortvy Tivadar és mások nézetével vitázva a Kr. u. 173-as békekötés után létesített római (elő-) *limes*ként értelmezte, összevetve a Dunától való távolságát a markomann háborúk lezárásakor kötött békében rögzített 40, illetve 76 stadion szabadon hagyandó, településmentes „határsávval”.²⁷

Rómainak tartotta a Nagy sáncot is, amely egy háromszög alakú területet kerít el Titelnél, és keletkezését a II. Constantius idején, 358-ban lezajlott háborúhoz, pontosabban az ezután kialakult

¹⁸ BUDAY 1911b, 70–96, különösen 81–83.

¹⁹ BUDAY 1913b, 94–102; BUDAY 1916b, 71–91.

²⁰ BUDAY 1909b, 26–29.

²¹ BUDAY 1925, 26–28.

²² DAICOVICIU 1970, 231–233; CIL XVI 68 és Suppl. 215.

²³ SZTE RT Ad. ltk. 541.

²⁴ BUDAY 1912a, 103–116, a Meszes térképével; BUDAY 1914, 95–105.

²⁵ BUDAY 1913a, 18–78; lásd még Finály és Ortvy kritikusa, illetve eltérő nézeteivel való vitáját: BUDAY 1913c, 228 és BUDAY 1916a, 1–9.

²⁶ VISY 2009, 116.

²⁷ BUDAY 1913a, 71–76.

helyzethez kapcsolta, és így keletkezését 359-re tette.²⁸ Ennek az árka a nyugati oldalon van. Mivel régészeti ásatásra itt sem került sor, leleteket sem tudott ismertetni, megállapítását a földrajzi és történelmi körülményekre alapozta, valamint a sánc igen magas voltára és a nyílások elé épített szögletes sánckeretekre, esetleg fatornyokra. Ezzel kapcsolatban utalt a németországi analógiákra, mintaképként való felhasználására. Ma már tudjuk, hogy ilyen közeli párhuzamot nem lehet, nem érdemes keresni az egyes provinciák egyébként rokonítható építményei, szerkezeti megoldásai között, mert a római katonai építészet másik fontos elve a helyi viszonyokhoz való minél erősebb alkalmazkodás volt, ami jelentős különbségekre vezetett.

A Kis sánc árkaival kapcsolatban mindmáig kérdések merülnek föl. Buday több helyen úgy találta, hogy mindkét oldalon futott árok, másutt pedig úgy, hogy csak az egyik, hol az egyik, hol a másik oldalon. A kétoldali árkolás általában töltésútra enged következtetni, ilyet figyelt meg Schuchhardt is Dobrudzsában az Anastasius-fal esetében.²⁹ A sáncok kutatása és értelmezése erősen foglalkoztatta Buday Árpádot, és átfogó közös magyarázatot keresett rájuk, ahol a közös nevező a római *limes*-gondolat volt. Hangsúlyozta, hogy „a bánáti, erdélyi, oláhországi, bessarábiai és dobudzsai sáncok csak együttesen képesek egymást megvilágítani”.³⁰ E szintetizáló és a *limes*en, végső soron a felső-germaniai és raetiai *limes*en megismert határvédelmi rendszeren (kőfal, paliszád, árok) nyugvó elméleti megalapozás néhány olyan megállapításra sarkallta, amelyet már a kortárs kutatás megkérdőjelezett, és az újabb kutatás sem tudja elfogadni.

Sokáig tartotta magát az a nézet, és még manapság is felbukkan, hogy a Fekete-tenger partvidéke a Krímig, de legalább a Dnyeszter torkolatáig római provinciális terület volt. Erre a hajdani görög gyarmatvárosok, változatos és gazdag leletek, de néhány felirat is enged következtetni, például Plautius Silvanus felirata az 1. század közepéről,³¹ amely szerint Moesia helytartója változatos és erőteljes módon beavatkozott a Dunától északra élő népek életébe, azt a látszatot keltve, hogy ott római fennhatóság van. A mai felfogás csupán a máshonnan is ismert szövetségi kapcsolatot fogadja el, a területnek Moesiához való tartozását nem. Buday Árpád számára azonban csaknem evidencia volt a Román-alföld és az Al-Dunától északra fekvő területek provinciához való tartozása, így szükségképpen meghatározni igyekezett e provincia (Moesia, 86 után Moesia inferior) nyugati határvonalát.³² E határt az Oltban határozta meg – még Dacia meghódítása előtt –, a Kárpátok délkeleti sarkában lévő táborokat pedig (Komolló, Bereck és az Ojtozi-szoroson túli Poiana) ugyane tartomány északi határát őrző erődsorként. Azt, nézetem szerint, jól látta meg, hogy ezek a táborok egyfajta megduplázását jelentik az itteni római erődöknek, hiszen ettől északabbra van a kétségtelenül Daciához tartozó Olt menti erődsor, de ennek a helyzetnek az értékelését másként látja a mai kutatás. A legelterjedtebb nézet szerint e táborok is Daciához tartoztak, így egyfajta kiszögellést mutat a tartomány a Kárpátok délkeleti sarkában, én azonban Buday Árpádhoz hasonlóan más megoldást javaslok. E táborok ugyanis dél felé az ún. *limes Transalutanus*ban folytatódnak egészen a Dunáig, és ez az Olttól 10–50 km-re keletre haladó vonal sánccal és kétségtelenül római kiserődökkel rendelkezik.³³ Mivel ez a rendszer Dacia tartomány keletről való védelmét nem szolgálhatta, hiszen ahhoz gyenge volt, egy olyan erődített út lehet a megoldás, amely a Dunától nagy ívben északkeletre haladva előbb belépett a Kárpátokon belülré, majd Berecknél elhagyva őket, haladt tovább kelet, vagyis a Krím felé.

Buday sajátos véleményt alakított ki Dacia meghódításáról.³⁴ Felfigyelt arra, hogy több segédcsoport táborra és mindkét *legio* erődítménye nem a határvonalon állt, hanem a tartomány belsejében. Mivel az Európa-szerte megfigyelt római határvédelmi rendszer szinte kivétel nélkül a lineáris határvédelem elvei szerint alakult ki, a daciai katonai rendszer meglehetősen különleges helyzetet mutat. Buday minden bizonnyal felfigyelt a britanniai védelmi rendszer kissé hasonló jellegére is, ahol a *legió*kat és jó néhány segédcsoportot ugyancsak a belső területeken állomásoztattak, aminek a brit kutatás szerint a belső nyugalom fenntartásának katonai érvényre juttatása lehetett az egyik oka. Buday Árpád mindebből Dacia lépcsőzetes meghódítására következtetett, ami nagyjából fél évszázadot tett volna ki. Elgondolását a tartomány fokozatos három részre való osztásával, nézete szerint újabb és újabb tartományok létrehozásával magyarázta. Elmélete önmagában logikus volt, és az

²⁸ BUDAY 1913a, 76.

²⁹ SCHUCHHARDT 1901, 107–110.

³⁰ BUDAY 1919, 129.

³¹ CIL XIV 3608; ILS 986.

³² BUDAY 1916a.

³³ VISY 2014, 65–68; VISY 2020, 108–109.

³⁴ BUDAY 1916a, 9–18; BUDAY 1929b, 176; BUDAY 1936, 131–137.

akkori történeti felfogásnak meg is felelt, mivel egészen a hetvenes évekig tartotta magát az a nézet, hogy Hadrianus alatt két Dacia volt csak, amelyhez a század közepén csatlakozott Dacia Porolissensis. Igaz viszont, hogy a kutatók ezt nem a terület lépcsőzetes meghódításával, hanem a traianusi Dacia részekre osztásával magyarázták, és ennek megfelelően visszautasították Buday elméletét.³⁵

Buday Árpád „munkásságának legjelentősebb része azonban az erdélyi *limes* kutatások területére esik”.³⁶ Dacia kutatásával, azon belül elsősorban Dacia *limes*ével foglalkozott, és mesterének, Pósta Bélának 1919-ben bekövetkezett halála, majd Erdély elcsatolása kutatói pályáját is kedvezőtlenül befolyásolta. Elvesztette évtizedeken át nagy energiával végzett régészeti munkája terepét, amit az is mutat, hogy szegedi évei alatt alig egy-két tanulmányában tért vissza kedvenc témájához. Vigyázó szemét azonban Erdélyre, Daciára vetette, és ha kellett, mindig kiállt igaza mellett. Maradandó értéket teremtett azzal, hogy megalapozta és megindította az erdélyi *limes* kutatást, nagy szorgalommal és kitartással végzett terepbejárásairól, ásatásairól részletes és pontos beszámolókat készített. Dacia történetéről és határvédelméről kialakított elgondolásai és elméletei nem mindig találtak teljes elfogadásra, de amint a legutóbbi példa is mutatja, minden apróságra, ellentmondásra felfigyelt, és kereste rá a megfelelő megoldást, éppen ezzel nyitott utat új értelmezések számára. Munkásságának eredményei megkerülhetetlenek, a daciai *limesszel* foglalkozó tanulmányok rendre az ő dolgozataival kezdődnek vagy azokból indulnak ki. Kutatásai és tudományos eredményei révén a hazai és nemzetközi *limes* kutatás elismert és megbecsült tagja lett, akit számos hazai és külföldi tudományos intézet hívott meg tagjai sorába.

IRODALOM

BANNER J.

1937 Dr. Buday Árpád (1879–1937). *ArchÉrt* 50. 181–182.

BARKÓCZI L.

1954 Tábor és lakótelep. In: Barkóczi L. – Erdélyi G. – Ferenczy E. – Fülep F. – Nemeskéry J. – R. Alföldi M. – Sági K. (szerk.): *Intercisa (Dunapentele-Sztálinváros) I. A város története a római korban I.* *ArchHung* 33. Budapest, 11–60.

BERKOVICS-BOROTA M.

1886 Ásatásom az ószőnyi római táborban. *ArchÉrt* 6. 392–397.

BUDAY Á.

1906 Két római feliratos kő Énlakáról. *ErdMúz* 23. 132–133.

1909a Daciai katonai bélyegek. *ErdMúz* 26. 303–306.

1909b Porolissumból. A napfényre került leletek ismertetése. *ErdMúz* 26. 26–34.

1910a Levelek a rhaetiai és germaniai *limes* vonaláról. *ErdMúz* 27. 97–101.

1910b A római *limes* Németországban. Tanulmányúti beszámoló. *Dolgozatok* 1. 102.

1911a Pótlások a C. I. L. III. kötetéhez. *Dolgozatok* 2. 260–270.

1911b Porolissumból. Jelentés az 1909. év nyarán végzett ásatásokról. *Dolgozatok* 2. 70–96.

1912a Vannak-e *limes*-maradványok a Meszesen? *Dolgozatok* 3. 99–120.

1912b Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez. *Dolgozatok* 3. 74–86.

1913a A Bácsbodrog vármegyei római sánczok. *Dolgozatok* 4. 18–78.

1913b Kiadatlan római feliratos emlékek. *Dolgozatok* 4. 94–102.

1913c Dr. Kendi Finály Gábor: Magyarország a rómaiak alatt – Forma partium imperii Romani intra fines regni Hungariae. (Ismertető). *Dolgozatok* 4. 226–231.

1914 *Limes*maradványok Porolissum környékén. *Dolgozatok* 5. 95–105.

1915 Helyesbítések egy bíráló ismertetéshez. *Dolgozatok* 5. 124–131.

1916a Néhány szó római provinciális problémákról. *Dolgozatok* 6. 1–18.

³⁵ A tartomány három részre való felosztására azonban egyszerre, Hadrianus uralkodása elején került sor, lásd Visy 1977, 456.

³⁶ FJTE RI 1937, 10–11; BANNER 1937, 181.

- 1916b Rómaikori kőemlékeinkből. *Dolgozatok* 6. 71–91.
- 1916c Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana. Dargestellt von Konrád Miller. (Recenzió). *Dolgozatok* 6. 180–187.
- 1919 A dobudzsai Trajanus sánczok. *Dolgozatok* 9. 126–143.
- 1925 Rómaikori leletek. *DolgSzeg* 1. 26–28.
- 1927 Limesproblémák. *DolgSzeg* 3. 123–129.
- 1929a A magyarföldi limeskutatások. *ArchÉrt* 43. 75–84.
- 1929b Széljegyzetek egy régészeti cikkhez. *DolgSzeg* 5. 176–188.
- 1936 Erdély földjének római kora. In: Asztalos M. (szerk.): *A történeti Erdély*. Budapest, 129–147.
- CIL
- 1853– *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin.
- DAICOVICIU, C.
- 1970 La première division de la Dacie. *Dacica*, 231–235. = *Anuarul Institutului de studii clasice*. Cluj. 1933–1935. 71–77.
- DESJARDINS E. – RÓMER F.
- 1873 *A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos emlékei*. Budapest.
- FABRICUS, E. – HETTNER, F. – VON SARVEY, O.
- 1894–1937 *Der Obergermanisch-Raetischer Limes des Römerreiches*. Heidelberg.
- FINÁLY G.
- 1907a Castra ad Herculem. Jelentés az 1906. évi ásatásról. *ArchÉrt* 17. 45–57.
- 1907b Irodalom. *ArchÉrt* 17. 172–175.
- FRÖHLICH R.
- 1893 A pilismaróti római tábor. *ArchÉrt* 13. 38–47.
- FJTE RI
- 1937a Dr. Buday Árpád emlékének. *DolgSzeg* 12. 1–24.
- HD
- Epigraphische Datenbank*. Heidelberg.
- ILD
- 2005 Petolescu, C.C.: *Inscriptiile latine din Dacia*. București.
- ILS
- 1892–1914 Dessau, H.: *Inscriptiones Latinae selectae*. Berlin.
- KUZSINSZKY B.
- 1897 Az aquincumi múzeum és kőemlékei. *BudRég* 5. 95–164.
- 1934 *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*. Budapest.
- KUZSINSZKY B. – FINÁLY G.
- 1905 A római birodalmi limes föl kutatásáról Pannoniában. *ArchÉrt* 25. 213–217.
- PAULOVICS I.
- 1927 *A dunapentelei római telep (Intercisa)*. ArchHung 2. Budapest.
- RÓMER F.
- 1863 Pannonia területén Magyarországon fönmaradt néhány római várnáról. *ArchKözl* 2. 35–53. (Különnyomatként is: Pest, 1863.)
- 1866a *Újabb tanulmányaim a rómaiak dunamenti erődítési rendszerét illetően Ó-Szőnyről Szekcsőig*. Kézirat. MNM RA 1110. Fol. Hung. 4.
- 1866b Az újabb időben Ó-Szőnyön kiásott római régiségek. *ArchKözl* 6. 151–163.
- 1869 Az újabb ó-budai ásatások eredményeiről. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 3. 15–16.

SCHALLMAYER, E. ET ALII

- 1990 *Der römische Weihebezirk von Osterburken 1. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*. Stuttgart.

SCHUCHHARDT, C.

- 1901 Die Anastasius-Mauer bei Constantinopel und die Dobrudscha-Wälle. *Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts* 16. 107–127.

TÉGLÁS G.

- 1901 Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. *ÉTTK* 19. 3–39.
 1904 Az alföldi sánczok Maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. *ÉTTK* 20. 167–208.
 1906 Limes-tanulmányok. *ÉTTK* 21. 77–180.
 1907 Téglás Gábor válasza a limes-tanulmányok ügyében. *ArchÉrt* 27. 377–379.

TORMA K.

- 1861 Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben. *EMEÉ* 1. 27–45.

VISY Zs.

- 1977 I. I. Russu: *Inscriptiones Daciae Romanae*. Bucureşti. Rec. *AAH* 29. 455–457.
 2009 The Mapping of the South Western Limes of Dacia. In: Hanson, W. S. (ed.): *The Army and Frontiers of Rome*. Journal of Roman Archaeology, Supplementary series. Portsmouth–Rhode Island, 115–126.
 2014 Some notes on the Eastern corner of the province Dacia. In: S. Cociş (ed.): *Archäologische Beiträge – Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj-Napoca, 65–68.
 2020 Dacia provincia határa. *Ókor* 2020. 3. 108–112.

DIE RÖMISCHEN LIMESFORSCHUNGEN VON ÁRPÁD BUDAY (Zusammenfassung)

Als Schüler und Assistent von Béla Posta, Árpád Buday arbeitete an der Limesforschung von Dazien, zu der seine Studienreise entlang des Obergermanisch-rätischen Limes einen immensen Anstoss gaben. Er erforschte den Meszes-limes, machte Ausgrabungen in Porolissum, beschäftigte sich mit den Schanzen in der Tiefebene. Nach dem I. Weltkrieg verliess er Klausenburg und ging nach Szeged, wo er an Limesstudien nur in kleinerem Mass arbeiten konnte. Obwohl seine Ergebnisse die Kritik nicht immer aushalten konnten, sind sie doch unvermeidbar. Dazische Limesstudien beginnen regelmäßig mit seinen Werken, und gehen sie davon aus. Árpád Buday ist auf Grund seiner Forschungsergebnisse ein anerkannter und hochgeschätzter Vertreter der ländlichen und internationalen Limesforschung gewesen.